

Եպիսկոպոսին տարազրութիւնը, և նոյն Եպիսկոպոսին Ս. Աթոսոյ յաջորդութեան, իբր ազրիւր, ցոյց կուտայ ա՛յն «Բ. յիշատակարան»-ը որ, ըստ իր «յառաջարան»ին, արարական պատմութեանց և այլ յիշատակարանաց հաւաքածոյ մ'է, «Ժողովակոյ ՚ի ձեռն Երուսաղեմացոյ մերազնեայ ուրումն բարկալոյցի»: Այս «Բ. յիշատակարան»ին ծանօթագրութենէն կը հասկցուի ուրեմն որ Բառնարաս վրդ. Յակոբոս Եպիսկոպոսին յաջորդութեան և տարազրութեան վերաբերեալ տեղեկութիւն մը քաղած ու յիշած է իր գրքին մէջ, թէ և մենք չենք կրցած ձեռք բերել այդ «Բ. յիշատակարան»ը:

Ըստ Մխիթար Սկեռացոյն, Երուսաղէմի «մերասեռ» Եպիսկոպոսի մը զոյտութիւնը և 1262'ին, պատուիրակութեան շրանդամակցութիւնը, ինչպէս տեսանք, կը հաստատուի պատմականօրէն: Նկատի առնելով Հայ և Մոնղոլ դաշնակից բանակներուն, 1258'ին, կատարած արշաւանքին հետեանքով յառաջ եկած հակաքրիստոնէական հալածանքը և Սուլթան Պիպարսի ըրած տարազրութիւնները և Մարինոսի կողմէն Երուսաղէմի Յակոբոս Եպիսկոպոսի մը յանուանէ յիշատակութիւնը, իբր մին՝ ա՛յն թուականի աքսորեալներէն — ինչպէս նաև Բառնարաս վրդ.ի տեսած ու կարգացած «Բ. յիշատակարան»ը, կը համարձակինք եզրակացնել թէ Մխիթար ըՍկեռացիին «Երուսաղեմայ մերասեռ Եպիսկոպոս» պէտք է նոյնացնել Սուրբ Աթոսոյ 1260'ի գահակալ Յակոբոս Եպիսկոպոսին հետ, թերևս վաղածանօթ մը կոստանդին կաթողիկոս Բարձրբերդցիին, որ, 1238'ին ուխտաւորութեամբ այցելած էր արդէն Ս. Տեղեաց:

Այսպէս՝ յիշատակարաններն են որ ի յայտ կը բերեն մեզ Ս. Յակոբայ վաղեմի գաւակներէն մին՝ որ, ի սէր Հայ Եկեղեցւոյ և Ս. Աթոսոյ, կը քամէ տարազրութեան դառն բաժակը և սիրով կը տանի ա՛յն տաժանելի կեանքը՝ զոր ապրեցաւ Սիւրնոսի հոգմէական աւերակաց մէջ:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՂՈՒՍԴԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՈՒՂ ԵՆ GEORGES MECKLAIM

ԵՆ JACOB DE JAVIGY

«Յրահանայ Տարեգրք» ի 1927 տարւոյ հատորին մէջ շահեկան ուսումնասիրութիւն մը կար «Հայերու վարժարան մը Փարիզ երկուրեւիկս դար տալ» խորագրով:

Այդ վարժարանը, հիմնուած էր 1689 ին Լուի ԺԴ.ի օրով, անոր մեծ նախարար Գոլպէտի նախաձեռնութեամբ, և կը կոչուէր École des Jeunes de Langues ou Arméniens (Վարժարան Երիտասարդ Լեզուագէտներու կամ Հայերու):

Անոր նպատակն էր Արեւելքի մէջ ֆրանսական շահերը պաշտպանելու համար հասցնել թարգմաններ: Յրանաացի տղաք հսն պիտի սորվէին Թուրքերէն, Արաբերէն և Պարսկերէն, իսկ Արեւելքի տղաք՝ Յըրանսերէն: Հարկ դատուած էր նաև սորվեցնել Յունարէն, Իտալերէն, նոյն իսկ Սպանիերէն (Արեւելքի Հրեաներուն լեզուն) և ա՛յն աստիճան միջազգային լեզուն, Լատիներէնը: Ասկէ զատ թարգմանները քանի որ ստիպուած էին դատարաններու առաջ փաստաբանի դեր կատարելու, պէտք էր ծանօթանային առևտրական իրաւագիտութեան, ինչպէս նաև ընդհանուր կարգ մը ծանօթութիւններու. պատմութեան, աշխարհագրութեան, բնական գիտութեանց ու բժշկական ծանօթութիւններու, երկրաչափութեան, մաթեմատիքի և գծագրութեան:

Կրթութիւնը բոլորովին ձրի էր և պետութիւնը կը հոգար բոլոր ծախքերը:

1669 ին վարժարանը կը հաստատուէր Կ. Պոլիս, Բերա, Գափուզին կրօնաւորներու վարչութեան տակ:

1700 էն 1720 այդ վարժարանը կ'ունենար իր կրկնակը Բարիդ. Ճիզուլիթներու վարչութեան տակ, Լուի - Լը - Կրան Գոլէմին մէջ, ուր կ'ընդունուին միայն ոչ-ֆրանսացի Արեւելցիներ:

1721 էն յետոյ այլևս Արեւելցիներ չընդունուեցան և վարժարանը քանի ձևափոխութիւններէ յետոյ, 1873 ին վերջնապէս

ձուլուեցաւ Արեւիկան կենդանի լեզունե-
րու վարժարանին հետ:

Այս վարժարանին Բերայի ճիւղը մեղի
համար ոչ մէկ շահեկանութիւն կը ներկայ-
ացնէ, վասնզի հոն կ'ընդունուէին Ֆրանս-
ապէն գրկուած տղաքներ: Իսկ անոր Բա-
րիդի կրկնակը 1721 էն յետոյ, քանի որ ոչ
Ֆրանսացի Արեւիկցիներ ընդունել կը զաղ-
բէր: Նոյնպէս կը կորսնցնէր մեղի համար
իր անմիջական շահեկանութիւնը:

Աւրեմ կը մնար 1700 - 1720 քսանամեայ
չըջանք, ուր արդէն աշակերտները միայն ոչ
Ֆրանսացի Արեւիկցիներ էին, զոր « Լայ »
կը կոչէին, թէ և աշակերտներուն մեծ մա-
սը Լայ չէին, (տես. Ֆրանսահայ Տարե-
գիրք. էջ 31):

Լուի ԺԴ. Ճիզուիթներու թելադրու-
թեամբ 1700 ին « Իր Լուի-Լը-Կրան Գոլէմին
մէջ հաստատեց տաներկու երկասարգ
Լայերու վարժարանը: Այդ Լայերը հոն պի-
տի սորվէին կրօնք, զեղեցիկ զգրութիւն
և արեւելեան լեզուներ, արքայական Գան-
ձուն ծախքով, որպէսզի, երբ որ երկիրը վե-
րագոռնան, կամ կրօնքին ծառայեն իբր
միտինար, կամ Պետութեան իբր թաղ-
ման »:

1700 Յունիս 16 և Գեկտեմբեր 20 ին եր-
կու խումբ արեւելցի տղաք կը բերուին այդ
վարժարանին իբր ուսանող:

Առաջին խումբին մէջ իբր բուն Լայեր կը
յիշուին Զաքարիա Մըսրըլըն, Գարրիէլ,
Georges Mecklaim և Jacob de Javigy:

Իսկ երկրորդ խումբին մէջ էին Երեմիա
և Մարտիրոս: Այս ծանօթութիւնները առ-
նուած են Gustave Dupont - Perrier - ի
1921 ին հրատարակած Du Collège de
Clermont au Lycée Louis - le - Grand հա-
տորէն, և մեղի համար շատ շահեկան են,
վասնզի Արեւիկքի լուսաւորութեան և վե-
րածնողեան նոր որորանի մը գոյութեան
հետ, միևնոյն զգրոցի պատկանող, պատը-
րաստուած Լայ երկասարգներու ցարդ
անձանք խումբի մը գոյութիւնը երևան
կը հանեն:

Գնրախտարար անոնց զործունէու-
թիւնը և կեանքը անձանք կը մնայ:

Այս տեղեկութիւնները քաղուածօրէն
ներկայացնող յօդուածադրը Զաքարիա
Մըսրըլըն կը համարէ Կ. Պոլսոյ հանրաժա-
նօթ Մըսրըլըներէն մին, որ այլուստ ծա-
նօթ չէ ինծի:

Գարրիէլը, Երեմիան և Մարտիրոսը, առ-
նոնց մականունն և ունէ ծանօթութեան,
կարելի չէ ճշդել թէ որոնք են և ինչ գիր
կատարած:

Իրենց մասին, յօդուածադրէն առնը-
ւած տեղեկութեանց համաձայն, մեր ունեցած
ծանօթութիւններն ալ շատ սահմանափակ
են: Գարրիէլի համար ոչինչ գիտէ, Մար-
տիրոս 1722 ին աւարտած է վարժարանը
և Երեմիա՝ 1721 ին:

Այս վերջինը, բնակ Պոլսոյ Ֆրանսական
գեղարան Պ. տը Անն - Բոնէի « Լատ լաւ
կաթոլիկ մըն էր և յարգանքով կը խօսէր
մեր թագաւորներուն բարեկրթութեանը
վրայ » . (նոյն էջ . 37):

Իսկ մնացեալ երկուքին համար, այդ
տողերուն շարադրողը կը հարցնէ թէ, « ո՞վ
են իբր Լայ արձանագրուած Georges Meck-
laim և Jacob de Javigy: Ահաւասիկ շա-
հեկան հարց մը Լայ բանասէրներու հետա-
գոտութեան համար » . (տես. նոյն էջ . 35):

Եթէ իսկապէս ունի շահեկանութիւն մը,
բռնմ թէ այս երկու անձերը ծանօթ գեմքեր
են, որոնք մեր իրականութեան մէջ իրենց
ստացած բացառիկ ուսումով կարեւոր գեր
մը կատարած են, եթէ իմ կարծիքս և են-
թադրութիւններս սխալ չեն:

Նախ ներկայացնեմ Georges Meck-
laim-ը, որուն համար կը վկայուի թէ
« վարժարանին ամէնէն յաջողակ աշակերտ-
ներէն մին էր » և կրօնաւոր եղած էր (էջ 36):

Ան հաւանօրէն նոյն ինքն Կ. Պոլսեցի
Գէօրգ Վրդ. Մխլայիմ (1681 - 1758 Յուն-
ուար 6 +) է որ հմուտ էր՝ Լայերէն լեզ-
ուն զատ՝ յունարէնի, լատիներէնի, թուր-
քերէնի և ֆրանսերէնի:

Իր կեանքի վրայ իր գիրքերէն քաղ-
ուած ծանօթութիւնները կատարելապէս
կը համապատասխանեն ֆրանսական աղ-
բիւրէն ստացուած տեղեկութիւններուն:

Գէօրգ Վրդ. Մխլայիմ իր գործերէն մէ-
կուն մէջ կը պատմէ թէ վեց տարի ուսա-
նած է « ի թագաւորական զգրատանն Փա-
րիզու », թէ Լատին մէջ բանտարկուած է
և այն: Զարմանալի է որ ինքն մէկը եղած
է անոնցմէ, որոնք հակառակ Ճիզուիթներու
բոլոր փանքերուն, որ իրենց հայրենակից-
ները հաւատաքի բերեն (տես. Ֆրանսանայ
Տարեգիրք. էջ 34) հակառակ արդիւնքի մը
առջև դրած են զանոնք: Բնակ Կ. Պոլսոյ

Ֆրանսական գեոպան Պ. Կոնստանտինի 1724 թ. տեղեկագրութեան անոնք « իրենց մոլորութեան վերադառնալով, կաթողիկոսներուն նկատմամբ աւելի թշնամի և հալածող եղան քան անոնք որ երախտագիտութեան նոյն պարսականութիւնը չունէին... » կամ բնա շ. Ֆոսէի 1750 թ. զրաժ առդեւուն, « կրօնքը անպատուելի իրենց ուրացութեամբ. աւելի խելք ու զարգացում ունենալով, աւելի շատ չարք հասցուցին : Զէնք հայթայթելին ուրիշ հերձուածող Հայերու որոնք առաջ, իբր պաշտպանութիւն, իրենց անխելք քահանաներուն նախապաշարութեամբ միայն ունէին : Միտնաբերուն աշխատութեան խոչընդոտ եղան, և իրենց պայթակական վարմունքով, Արքունիքը զգնացնել տուին իր բլրած բարեբիւր համար » : (տես անդ. էջ 36) :

Այս տողերը առաւելագոյն չափով մը կը պատշաճին Գէորգ Վրդ. Մխլալիմի, Ղալաթիոյ Եկեղեցւոյ քարոզչին, որ բազմաթիւ հրատարակութիւններով մաքառած է կաթողիկոս փրօփանտին դէմ :

Իր հեղինակութիւնն են « Գիտք վիճաբանութեան ընդդէմ երկրակալ » (1734), « Կիսայրիւմի հայրապետաց յարազս միայ թրքական Քրիստոսի, ժողովալի ի գրոցն Լափեաց » (— ?), ծառ վասն մենկեան տեսն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի (1730-1804, և թիւ տպագրութիւն ունեցած է) զիրքերը և ճշմարիտ նշանակութիւն Կարողիկոսութեան (երկու անգամ տպուած, Բ. Բ. 1750 թ.) տետրակը, որ ձրի բաշխուած է :

Այս գործերը ամէնքն ալ, ինչպէս իրենց խորագրերնէն ալ կ'երևայ, ունին որոշապէս հակակաթողիկոս ոգի :

Մասնաւորապէս այդ ոգին յայտ կու գայ ճշմարիտ նշանակութիւն Կարողիկոսութեան գործով, որուն առաջարանին մէջ կ'ըսէ թէ « որովհետեւ պատրիկոզմէն զերիս մեծամեծ հատորս տըպագրեալ է (*) ընդդէմ Հաւատոց մերոց, ապա և մեք իւրաքանչիւր ոք բնա տկար և աղքատ կարողութեան մերում պարտիմք պատասխանել նմա, որչափ կարող եմք : Եւ քանզի զլիսաւոր դէնն, եթէ նորա, և եթէ այլոց նմանեաց

նորա, այս է, զի ասն միշտ, թէ մեք Հայքս՝ ոչ եմք հնազանդ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ. վասն այնորիկ և մեք կամեցաք մեկնել ի մէջ այս Գրքիս, թէ զի՞նչ նըշանակէ ճշմարտապէս Կաթողիկէ Եկեղեցի ասին. և ցուցանել, որ մեք Հայքս՝ քան զամենեւեան առաւել՝ հնազանդ և հետեւող եմք Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ : »

Գէորգ Վրդ. Մխլալիմ կ'ըսէ թէ այս զիրքը շարագրած ասուն « ի մէջ բանտի » էր « ոչ ունելով գայլ զիրք բաց ի նոր կտակարանէն » :

Վարդապետը՝ կը խօսի զիրքին ծաւալին վրայ ալ և կ'ըսէ թէ փոքր բրած է իր զիրքը որպէս զի « զիւրին լիցի ամենեցուն, և մանաւանդ նորաւարժ տըղայոց, կրել զնա միշտ և հանապաղ ի ծոցս և ի ճեպս իւրեանց, և նովա իբրեւ ամենապատրաստ զինուք, մարտնչիլ հանապաղ ընդդէմ հերձուածողաց մերոց, և յաղթող ցուցանել զճշմարտութիւնն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյս » :

Իսկ ձրի ցրուելուն համար կ'ըսէ թէ « ոչ թէ վասն իմաստութիւն ցուցանելոյ, կամ փառս որսալոյ ի մէջ մարդկան, ... այլ միայն զհաւաւէտութիւնն ընթերցողաց խընդրեմք » :

Գէորգ Վրդ. Մխլալիմ, ի վերջոյ ազգային Եկեղեցւոյ սիրով լեցուած կաթողիկոս մարդորաներու ապտակ մը տալ կը կարծէ զրելով թէ « ճշմարտութեամբն ասեմ ի Քրիստոս, և ոչ ստեմ, վկայէ Աստուած ինդիլ իմ, զի յետ վեց տարի ուսանելոյս իմոյ ի թագաւորական դպրատանն Փարիզու, ապա թէ ի վերջն զայս ճշմարտութիւնս իմացայ և ուսայ, որ ի վերայ հաւատոց՝ ոչ յետ զնել պարտէ, և ոչ վերայ զնել. և յետոյ՝ յորժամ գնացի ի Հայաստուն, տեսի, որ ամենայն գեղացիք և գոհնիկք, արք և կանայք, երիտասարդք և տղայք, ամենեքեան զիտէին զայս զիտութիւնս, զոր ես՝ յետ վեց տարի ուսման՝ հազիւ կարացեալ էի ուսանիլ : Եւ յամօթ եղեալ՝ զարմանայի ... » :

Գէորգ Վրդ. Մխլալիմ մասին այս տեղեկութիւնները տալէ յետոյ հիմա ջանամ ներկայացնել Jacob de Javigny - ր, որուն մասնաւորապէս մականունը չըփութեցնող հանգամանք մը ունի : Ասով հանգերձ փորձ մը պիտի ընեմ, զոնէ ենթադրութեամբ, այս Jacob de Javigny - ր ևս, մեր կեանքին մէջ ծանօթ անունի մը կցելու :

(*) Կղեմէս Գալանու լատին կրօնաւորին երկրորդական « Մարտնութիւն Հայոց Ս. Եկեղեցւոյն ընդ մեծին Ս. Եկեղեցւոյն Հոսիմայ » եռահատոր գործին կ'ակնարկէ :

Սյդ անուներ, իմ տեսութեամբս է դարձեալ Կ. Պոլսեցի Յակոբ Ճամճի գատէ կամ Ճամճի օղլու, Գէորգ Վրդ. Մխլայեմ վարդապետի մամանակից լեզուադէտ անձը, որ Կ. Պոլսոյ Շուէտական զեկապանատան թարգմանի պաշտօնը վարած է: Յակոբ Ճամճի գատէ, որդին էր Եղիայի և բարեկամ՝ Նայեան Յակոբ պատրիարքին:

Յակոբ Ճամճի գատէ լատիներէնէ թարգմանած է 1723ին՝ Կառնի Գիրք ուսմանց վասն բարոյս կենցաղախարհոյ և 1743ին՝ Նեւտոնի Փիլիսոփայութիւնը, որոնց ձեռագիրները երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը կը մնան:

Յրանսերէնէ թարգմանած է Գիրք խրատական անունը գործ մը, որ տպուած է 1723ին (սոյն գործը Հայատառ թրքերէն ալ տպուած է նոյն տարին), և յունարէնէ թարգմանած է 1749ին Օրոյնիկոնը որ հաւանօրէն իր մահէն յետոյ, 1800ին տպուած է:

Թէ՛ ինչ տուեալներու վրայ կը նոյնացնեմ Jacob de Javigny Յակոբ Ճամճի գատէի հետ, բացատրեմ:

Նախ անենք անունը:

1. Jacob և Յակոբ բառերուն նոյնութիւնը
2. *Qush* բացատրութեան ազնուականութեան յատկանիշը և իր Ֆրանսացեալ մականունին de մասնիկը.
3. Javigny - ին մէջ *v* տառին տեղ ու եղած ըլլար Գաւնիկն Ֆրանսացեալ պիտի ենթադրէի, սակայն Roupinian - ին Roussinian ին վերածուելուն պէս չփոխութեան կասկածը կը ներշնչէ ինծի այս այլափոխութիւնը և հոս է որ կանգ կ'առնեմ:

Թէ ի՞նչ բան առ այս կը մզէ զիս, ան ալ կ'ուզեմ բացատրել:

Ըստ Gustave Dupont - Perrier - ի տեղեկութեանց Javigny ալ Mecklaim - ի պէս Հայ կրօնաւոր եղած է. (Յրանսմայ *Sarkis* էջ 36): Զարմանալի է որ Շուէտի զեկապանատան թարգմանը թէ՛ն ոչ քահանայ կամ վարդապետ, սակայն « զպիր » տիտղոսը պարծանքով գործածած է և զպրութիւն ալ կրօնաւորական կարգ մըն է: (*)

Յետոյ գիտելի է որ Կ. Պոլսոյ Ֆրանսական զեկապան Պ. տ'Անտրըզէլ 1724ին, այդ վարժարանին մէջ ուսում առնող երիտասարդներու վրայ խօսելով, կ'ըսէ թէ « այս երիտասարդներէն շատերը, իրենց ուսումը լրացնելէ և դայն մեր սպասածին պէս դորձածելու խոստում տալէ յետոյ երբոր տեղերնին վերադարձան. իրենց ձեռք բերած հմտութիւնն օգտուեցան կամ առևտուրի մէջ մտնելու, կամ օտար ազգերու մօտ իրր քարգման ծառայելու նախար, անոնցմէ աւելի շահ ահնակալելով: »

Ուրեմն անոնց մէջ կային երիտասարդներ, որոնք փոխանակ Յրանսայի ծառայելու օտար ազգերու մօտ իրր քարգման աշխատած կ'իյն, ինչպէս Յակոբ Ճամճի գատէ, որուն կը պատկանին հաւանօրէն տառելու պէս վերագրեալ տողերը:

Յետոյ պէտք չէ մոռնալ թէ ԺԼ. դարուն առաջին քառորդին, Կ. Պոլսոյ մէջ կարելի չէր ստանալ միանգամայն հայերէնի, Ֆրանսերէնի, լատիներէնի և յունարէնի հմտութիւն, և այն անհրաժեշտ բոլոր ծանօթութիւնները, որոնք ինչպէս հիմանոյն պէս այն տառն կը պահանջուէին զեկապանատան թարգմաններէն, որոնք կը կատարէին ոչ միայն հասարակ թարգմանիչի զեր ալլ նաեւ օրէնսդէտ խորհրդականի, ինչպէս շատ գեղեցկօրէն բացատրուած է Յրանսմայ *Sarkis* խրատի մէջ (էջ 31): Ճամճի գատէ Յակոբ զպիրի մասին տրուած տեղեկութեանց զլրատու աղբիւրն Սիօնն է, ուր կը հաստատուի թէ երուսաղէմի վանքին մէջ կը պահուին իր երկու ձեռագիր գործերը՝ Փափաքելի էր որ անոնք անգամ մը քրննուէին, ինտոելու համար իր կեանքը, մանաւանդ ուսման որորանը ճշգող լուսաբանութիւններ:

Կը յուսամ թէ հոն գտնուի յիշատակութիւն մը որ լուծէ դաղտները և հարցը լուսաբանէ վերջապէս:

Գանձիւք

ԱՐՇԱԿ ՍԼՊՅԱՆԵԱՆ

(*) Տես. Սիօն, 1870. էջ 210. ուր կը կոչուի « Յակոբ զպիր Ճամճի գատէ Կոստանդնուպոլսեցի » իր *Խրատ Հոգեկան* գիրքին մէջ ինքզինքն կը կոչէ « Ճամճու որդի Յակոբ զպիր » և Օրօյնիկոն կամ ժամակարգութիւն *Յունաց* գործին մէջ « Ճամճի որդի տիրացու Յակոբ »: